

7. ДАОО, Ф. 17. Оп.3. -Спр. 237. -Арк. 1.; ДАОО, -Ф. 270. -Оп.1. -Спр.117. -Арк.1-3.

8. ДАОО, Ф. 3. Оп.1. -Спр.54. -Арк. 134,135, 140.; ДАОО, -Ф. 3. -Оп.1. -Спр.70. -Арк.10.

9. Смольянинов К. История Одессы // ЗООИД.1853. -Т.3. -С. 363.; ДАОО. -Ф.1. -Оп.249. -Спр.2. -Арк.43; РГИА. -Ф.1290. -Оп.1. -Спр.1. -Арк.9; РГИА. -Ф.560. -Оп.38. -Спр.283. -Арк.60-61; ДАОО. -Ф.2. -Оп.1. -спр.384. -Арк.4; ДАОО. -Ф.3. -Оп.1. -Спр. 70. -Арк.12-24.

10. Там само.

11. Скальковский А. Взгляд на состояние Новороссийского края и Бессарабии в 1862 г. // Новороссийский календарь на 1867 г. -Одесса, 1866. -С.69; Скальковский А. Торговля скотом и маслом на одесских рынках продовольствия // Труды Одесского статистического комитета. -Вып. IV. -Одесса, 1870. -С. 119, 120.

12. Російський державний історичний архів (далі РДІА). -Ф.1290. -Оп.1. -Спр.1. -Арк. 9-11; РДІА. -Ф.18. -Оп.2. -Спр.222. Арк. 59,60; РДІА. -Ф.18. Оп.1. -Спр.128. -Арк. 29,30; ДАОО. -Ф.3. -Оп.1. -Спр.70. -Арк. 31-45.

Синявська О.О.

УЧАСТЬ О.І.МАРКЕВИЧА У РОБОТІ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ ТОВАРИСТВ У ІІ ПОЛОВИНІ ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Серед вчених-істориків України ІІ половини ХІХ - початку ХХ ст. однією з найвідоміших є постать професора Новоросійського університету О.І.Маркевича (1847-1903). Історик, археограф, краєзнавець, літератор і публіцист, він найпродуктивнішу частину свого життя присвятив служінню історичній науці. Одним із аспектів його діяльності була плідна співпраця в наукових історичних товариствах.

У ІІ половині ХІХ - на початку ХХ ст. наукові товариства відігравали вирішальну роль у процесі накопичення та збереження інтелектуального потенціалу української нації. Вони стали єдиною можливою формою організації розумової праці, її апробації та поширення серед освічених кіл українського суспільства в умовах

утисків та репресій, з одного боку, і відсутності національно орієнтованих культурних та наукових інституцій, з другого. Головна мета історичних товариств в Наддніпрянській Україні полягала у вивченні, збереженні та популяризації історичних знань шляхом публікацій та влаштування публічних виступів.

Значну роль у розвитку історичних знань відіграло Одеське товариство історії та старожитностей. До сфери наукових інтересів товариства відносилось широке коло проблем з історії, археології, історичної географії, етнографії. Хронологічний та географічний діапазони вивчення проблем охоплювали майже всі історичні періоди на території України. Серед активних членів товариства були відомі науковці А.О.Скальковський, О.О.Кочубинський, В.М.Юргевич, П.К.Брун та ін. Обраний у 1887 р. до складу товариства О.І.Маркевич став одним із найактивніших його членів. Майже на кожному засіданні він робив повідомлення та доповіді, що торкалися різноманітних проблем історії Новоросійського краю, Бессарабії та Криму. У вересні 1894 р. О.І.Маркевича обрано членом видавничого комітету товариства, а в квітні 1899 р. він взяв на себе обов'язки секретаря¹. О.І.Маркевич контролював всю зовнішню діяльність товариства: листувався та проводив обмін виданнями з іншими науковими товариствами, складав плани засідань. Саме з часу його перебування на посаді секретаря, починають регулярно виходити протоколи засідань, він складав фундаментальні звіти товариства, які за змістом та обсягом нагадували наукові роботи.

Періодичним друкованим органом Одеського товариства історії та старожитностей стали "Записки", на шпальтах яких знаходили відображення результати досліджень членів товариства з історії заселення та розвитку Півдня України, історії запорозького козацтва, археологічні та етнографічні матеріали.

За роки свого членства в Одеському товаристві історії та старожитностей (1887-1903 роки) О.І.Маркевич у "Записках" опублікував більше 60 матеріалів, серед яких - історичні дослідження, роботи біографічного характеру, публікації документів. Серед історичних робіт найбільший інтерес представляють праця "Город Качибей или Гаджибей - предшественник Одессы"², в якій він дослідив історичний розвиток попередників Одеси з XV ст. до кінця

XVIII ст., та невеликі за обсягом, але змістовні публікації О.І.Маркевича “Предположение о созыве Комиссии для составления нового уложения” і “Список со статейного списка подьячего В.Айтемирова, посланного в Крым с предложением мирных переговоров”³.

На сторінках “Записок” О.І.Маркевичем надруковано багато археографічних публікацій, численні документи відносилися безпосередньо до історії Одеси: “Документы, относящиеся к истории Одессы”, “Суворов и Новороссийский край” тощо⁴. Значну історичну цінність мають роботи вченого біографічного характеру: замітки, присвячені життю відомих політичних та культурних діячів Півдня України, некрологи членів Одеського товариства історії та старожитностей А.О.Скальковського, П.О.Юрченка, І.І.Куріса, М.О.Новосельцева, М.Ф.Красносельцева, В.М.Ястребова та ін.

Значними успіхами відзначалася діяльність Одеського товариства історії і старожитностей в охороні пам’ятників історії і культури. У підпорядкуванні товариству знаходилися Аккерманська і Судакська фортеці, із членів товариства створювалися спеціальні комісії, які займалися описом та керували реставраційними роботами. Як секретар товариства О.І.Маркевич також входив до складу цих комісій. У квітні 1898 р. була створена комісія у складі членів товариства О.О.Кочубинського, А.В.Лонгінова, О.І.Маркевича для перевірки меж та опису стану Судакської фортеці. Результатом роботи комісії була доповідь “Описание настоящего состояния Судакской крепости и заключение комиссии о мерах, необходимых для ее поддержания”⁵, в якій члени комісії наголошували на необхідності реставраційних робіт у фортеці для збереження її як історичної пам’ятки. Влітку 1901 р. О.І.Маркевич та О.О.Кочубинський за дорученням товариства здійснили поїздку для огляду залишків Хотинської фортеці. У результаті доповіді О.І.Маркевича про стан фортеці, правління товариства вирішило прийняти Хотинську фортецю у своє підпорядкування та забезпечити охорону проти руйнування цієї визначної історичної пам’ятки XVII ст.⁶

З кінця 90-х років XIX ст., крім краєзнавчих досліджень, історичних розвідок, біографічних матеріалів та публікацій документів, надрукованих О.І.Маркевичем, в “Записках” з’явилися підготовлені ним матеріали, в яких висвітлювалася діяльність товариства. Найбільшу цінність серед них мав складений ним док-

ладний звіт про склад товариства з часу його заснування і до початку ХХ ст.: голови, секретарі, члени видавничого комітету, почесні і дійсні члени товариства - все це відображено в роботі вченого, яка згодом була видана окремою брошурою⁷.

Разом з професорами Новоросійського університету О.С.Трачевським, Ф.І.Успенським, О.О.Кочубинським, О.І.Кирпичниковим, Г.І.Перетятковським, О.І.Маркевич став ініціатором створення та незмінним членом правління одного із провідних центрів розвитку історичної науки в південному регіоні України - Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті. Товариство організаційно оформилося у лютому 1889 р., до середини 90-х років встановило контакти з-понад 100 науковими товариствами та організаціями.

Наукова діяльність членів Історико-філологічного товариства виявлялася у підготовці та читанні рефератів і повідомлень на засіданнях, у публікації наукових досліджень. Свою роботу товариство будувало, виходячи, головним чином, з наукових інтересів його членів.

Одним із провідних напрямків наукової діяльності товариства стало висвітлення проблем історії Новоросійського краю. У квітні 1899 р. за проектом дійсного члена товариства Х.П.Ящуржинського затверджено "Програму етнографічних досліджень в Новоросії, Бессарабії і Криму". За цією програмою О.І.Маркевич досліджував етнічний склад Півдня України; питання етносоціальної характеристики селянського стану Південно-Західної та Південної України досліджували Ф.І.Леонтович та І.А.Линниченко, менталітет українського та російського селянства вивчали А.І.Алмазов та Х.П.Ящуржинський, фольклор та його відображення в слов'янській та давньоруській писемності - В.М.Мочульський⁸.

Загалом О.І.Маркевич свою діяльність в Історико-філологічному товаристві зосередив на висвітленні питань з історії України. Він підготував та прочитав на засіданнях товариства 14 рефератів. Реферат "О работах по истории Южной Руси" присвячений історії вивчення південного регіону; передісторію Одеси вчений висвітлював у доповіді "Описание Хаджибея"; історію заселення Слобідської України - в рефераті "О принадлежащих графу М.М.Толстому документах"⁹.

Велике громадсько-політичне значення мали урочисті ювілейні актови засідання, присвячені пам'яті видатних діячів літератури і мистецтва, що проводилися Історико-філологічним товариством. О.І.Маркевич став одним із організаторів відкритих засідань товариства у зв'язку зі 100-річчям з дня народження О.С.Пушкіна, ювілеями І.А.Крилова, О.С.Грибоедова, В.А.Жуковського та постійним учасником влаштованих товариством публічних лекцій як з літератури, так і з питань історії. В 1898-1899 роках він брав участь у підготовці і проведенні Пушкінських днів в Одесі, виступав в Актовій залі університету з доповіддю "Пушкин и Новоросійский край". У 1902 р. на об'єднаному засіданні університету і товариства вчений оголошував промови "Тоголь в Одессе" та "В.А.Жуковский в его отношении к писателям и артистам"¹⁰.

На початку 90-х років XIX ст. О.І.Маркевич вже був відомим авторитетним вченим у науковому світі: його обрано до складу багатьох історичних товариств, він підтримував зв'язок з багатьма українськими науковцями, зокрема, істориками В.Б.Антоновичем, М.С.Грушевським, В.С.Іконниковим, М.І.Петровим.

У вересні 1889 р. О.І.Маркевича обрано дійсним членом Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії¹¹. Засноване ще в 1872 р. Церковно-археологічне товариство зробило вагомий внесок у вивчення та збереження історико-культурної спадщини України. Товариство знаходилося під патронатом київського митрополита, до його складу входили не тільки представники духовенства, але й відомі вчені - В.Б.Антонович, М.П.Дашкевич, В.С.Іконников, Д.І.Багалій, П.Г.Лебединцев. З 1882 р. незмінним секретарем та завідуючим музеєм товариства був історик української літератури, професор Київської духовної академії М.І.Петров. О.І.Маркевич був особисто знайомий з М.І.Петровим, високо оцінював його українознавчі праці, зокрема, "Очерки истории украинской литературы"¹². В 1887 р. М.І.Петров за підтримкою В.Б.Антоновича допоміг О.І.Маркевичу влаштувати екскурсію для групи студентів Новоросійського університету по музеям Києва та був їх гідом¹³.

Діяльність Церковно-археологічного товариства тісно пов'язувалася з діяльністю створеного ним музею, оскільки один із головних напрямків роботи товариства передбачав збирання та система-

тизацію рукописів, стародруків, гравюр та інших історичних пам'яток. О.І.Маркевич зробив свій внесок у поповнення колекції музею, подарувавши товариству рідкісну ікону святиителя Афанасія Лубенського та відбиток печатки Подільського губернського шляхетського депутатського зібрання початку XIX ст.¹⁴

У 80-90-х роках XIX ст. одним із найдіяльніших наукових товариств в Україні було Історичне товариство Нестора-Літописця. Засноване в 1873 р. стараннями київських науковців, товариство займалося дослідженнями археології й історії України та розробкою питань з історії українського і російського права, церкви, літератури. Наукова діяльність товариства виявлялася в проведенні засідань, на яких оголошувалися доповіді та реферати, у влаштуванні публічних лекцій, участі в підготовці та проведенні Археологічних з'їздів. До складу товариства входили українські вчені, викладачі Київського, Харківського, Новоросійського університетів: В. Б. Антонович, М. Ф. Владимирський-Буданов, В. С. Іконников, М. І. Петров, О. О. Андрієвський, О. О. Кочубинський, М.Ф. Красносельцев, Ф. І. Успенський, Д. І. Багалій. У лютому 1892 р. дійсним членом Історичного товариства Нестора-Літописця обрано О.І.Маркевича¹⁵. Оскільки вчений не мав змоги брати безпосередню участь в засіданнях, він постійно поповнював бібліотеку товариства, пересилаючи до Києва свої історичні праці і наукову періодику, зокрема, "Записки Одесского общества истории и древностей" та "Летопись Историко-филологического общества при Новороссийском университете".

Наприкінці 90-х років XIX ст. О.І.Маркевич починає співпрацювати з Науковим товариством ім.Т.Г.Шевченка. Засноване в 1873 р. у Львові спершу як літературне, в 1893 р. заходами В.Б.Антоновича, О.Я.Кониського товариство реорганізоване в наукове, у ньому створено три секції - філологічну, історико-філософську та математично-природничу. Особливе значення мав переїзд до Львова у 1894 р. М.С.Грушевського, який з 1897 р. до 1913 р. очолював товариство. Під його головуванням Наукове товариство ім.Т.Г.Шевченка фактично розбудувалося у Всеукраїнську Академію наук. Важливим організаційним здобутком товариства в період керівництва М. С. Грушевського стало запровадження у 1899 р. інституту дійсних членів як основи товариства. Від самого

початку М.С.Грушевський намагався об'єднати українських вчених з обох боків кордону, для чого до співпраці запрошувалися як галицькі вчені, так і науковці з Наддніпрянської України.

Великого розмаху набули видання Наукового товариства ім.Т.Г.Шевченка, серед них провідне місце належало "Запискам", які з 1897 р. стали органом історико-філософської та філологічної секції. Тут друкувалися наукові розвідки з усіх галузей українознавства - археології, історії, етнографії, історії літератури, філології. У "Записках Наукового товариства ім.Т.Г.Шевченка" публікували свої праці М.С.Грушевський, А.Г.Кримський, Д.І.Багалій, В.Б.Антонович, І.С.Нечуй-Левицький, І.Я.Франко та інші українські вчені. З 1897 р. на шпальтах "Записок Наукового товариства ім.Т.Г.Шевченка" за пропозицією М.С.Грушевського почав друкуватися і О.І.Маркевич.

Знайомство О.І.Маркевича з М.С.Грушевським відбулося в Києві у 1891 р., в 1895 р. продовжилося у Львові. О.І.Маркевич зацікавився роботою Наукового товариства ім.Т.Г.Шевченка, стежив за його виданнями, які переслав йому М.С.Грушевський через Новоросійський університет та І.А.Линниченка, оскільки до 1897 р. йому заборонялося отримувати українські книжки з-за кордону.

У 1897 р., відповідаючи на запрошення М.С.Грушевського брати участь у "Записках Наукового товариства ім.Т.Г.Шевченка", він пише: "З приємністю і увагою читаю ваші інтересні "Записки", але боюся, що за різними клопатами мало працюю серйозно, то нічого значного вам в "Записки" й не можу подати...Але, як хочете, пришлю якийсь невиданий документ з історії Запоріжжя з примітками чи ще яку дрібницю. Брати ж участь в "Записках" я не боюся нітрохи: се видання серйозне і навіть для Росії корисне" ¹⁶.

Всього за період 1897-1903 років у "Записках Наукового товариства ім.Т.Г.Шевченка" надруковано 13 заміток О.І.Маркевича. Як відзначав М.С.Грушевський, він "прислав іноді справді досить малоцінні дрібниці, ... але були між його комунікатами й дуже цінні, старанно зроблені речі, що приносили правдиву честь журналу"¹⁷. Серед них - оригінал грамоти московського уряду до донських козаків про українські справи 1659 р. з передмовою, матеріали до біографії учасника Кирило-Мефодіївського товариства М.І.Са-

вича, що останні роки свого життя провів в Одесі, замітка про гайдамаків Залізняка і Чорняя, етнографічні матеріали “Про збірник пісень Бодяньського” та “Як складаються легенди”¹⁸. На сторінках “Записок Наукового товариства ім.Т.Г.Шевченка” розміщувалися також написані вченим рецензії на наукові видання, зокрема, на II том “Обозрения столбцов в книге Сибирского приказа” М.М.Оглобіна та двотомну працю Г.А.Милорадовича “Родословная книга Черниговского дворянства”. Особливу увагу із матеріалів О.І.Маркевича в “Записках Наукового товариства ім.Т.Г.Шевченка” привертають його замітки про XII Археологічний з’їзд у Харкові в 1902 р. (відомо, що галицькі вчені, у тому числі і члени Наукового товариства ім.Т.Г.Шевченка не брали участі в роботі з’їзду в знак протесту проти заборони української мови на з’їзді)¹⁹. В своїх “Замітках” вчений висвітив роботу всіх секцій з’їзду та докладно зупинився на огляді рефератів і доповідей, що стосувалися української археології, історії та етнографії.

Окрім того, як згадував М.С.Грушевський, О.І.Маркевич планував влітку 1903 р. подати у “Записки Наукового товариства ім.Т.Г.Шевченка” коментарі до віршів Т.Г.Шевченка, що за своїм змістом пов’язані з Полтавщиною та рецензії на “Описание Прилуцкого полка” і “Прилукщини” О.М.Лазаревського²⁰.

За рекомендацією М.С.Грушевського на загальному засіданні членів товариства 13 березня 1901 р. О.І.Маркевича обрано дійсним членом історико-філософської секції Наукового товариства ім.Т.Г.Шевченка²¹. У листі до правління товариства О.І.Маркевич писав: “Прошу НТШ прийняти від мене слова вдячності за обрання мене дійсним членом товариства. І дороге мені ім’я Т.Г.Шевченка, і наукова діяльність товариства давно вже зробили участь в його трудах і почесною, і цікавою. Виявлена мені честь тільки зміцнить моє бажання працювати на користь нашої Батьківщини наскільки дозволяють мої сили та здібності”²².

Обрання О. І. Маркевича дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка стало справжнім визнанням його заслуг в українській науці.

Отже, О. І. Маркевич брав активну участь у науковому житті України II половини XIX - початку XX ст. Його співпраця в

провідних історичних наукових товариствах була різнобічною і виявлялася у читанні доповідей і рефератів з історії України та її південного регіону, публікації українознавчих статей та розвідок на сторінках періодичних видань товариств, організаційної роботи, влаштуванні відкритих урочистих засідань, що значно сприяло розвитку історичної науки та популяризації знань про історичне минуле України.

Примітки:

1. Державний архів Одеської області (далі-ДАОО).- Ф.150.-Оп.1.-Спр.125.-Арк.5.
2. Записки Одесского общества истории и древностей (далі-ЗООИД).-1894.-Т.17.-С.1-72; 1895.-Т.18.-С.81-86.
3. ЗООИД.-1897.-Т.20.-С.1-27; 1896.- Т.19.-С.1-58.
4. ЗООИД.-1893.-Т.16.-С.55-116; 1901.-Т.23.-С.35-63.
5. ЗООИД.-1898.-Т.21.-С.53-58.
6. ЗООИД.-1904.-Т.25.-С.80-90.
7. Маркевич А.И. Состав Имп. Одесского общества истории и древностей в 1893-1902 гг.-Одесса, 1902.
8. Попова Т.М. Історія України в працях вчених членів Історико-Філологічного товариства Новоросійського університету// Південь України та складання української державності: історія і сучасність.- Одеса, 1994.- Ч.1.-С.34.
9. Отчет о деятельности Историко-филологического общества// Летопись Историко-филологического общества при Императорском Новороссийском университете.-1889.- №7.-С.1-9; 1895.- №5.-С.1-10; 1890.- №1.-С.6-14.
10. ДАОО.-Ф.150.-Оп.1.-Спр.1.-Арк.77.
11. ДАОО.-Ф.150.-Оп.1.-Спр.125.-Арк.2.
12. Одесский Вестник.-1884.-28 февраля.- Рец. на кн.:Петров Н. Очерки истории украинской литературы XIX ст.- К.,1884.
13. Інститут рукописів Національної бібліотеки України НАН України.-Ф.ІІІ.-Спр.7927.
14. Центральний державний історичний архів України.- Ф.1396.-Оп.1.-Спр.40.-Арк.335; Спр.45.-Арк.348.
15. ДАОО.-Ф.150.-Оп.1.-Спр.125.-Арк.6.
16. Центральний державний історичний архів України.- Ф.1235.-Оп.1.-Спр.628.-Арк.13-14.

17. Грушевський М. *Памяти Олексія Маркевича // Записки Наукового товариства ім.Т.Г.Шевченка (далі-ЗНТШ).*-1903.-Т.55.-С.10.

18.ЗНТШ.-1897.-Т.18.-С.1-6;1904.-Т.44.-С.5-6;1902.-Т.45.-С.1-4;1900.-Т.34.-С.5-7;1903.-Т.52.-С.19-20.

19.ЗНТШ.-1903.-Т.53.-С.1-18.

20.Грушевський М. *Вказ. праця.*- С.11.

21.Центральний державний історичний архів України (м.Львів).-Ф.309.-Оп.1.-Спр.371.-Арк.34.

22.Там само.-Спр.273.-Арк.23.

Гончарук Т.Г.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВПЛИВ ПОЛІТИКИ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА М.С.ВОРОНЦОВА НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТА РОЗБУДОВУ ОДЕСИ

Останнім часом у вітчизняній історіографії багато уваги приділяється питанням організації управління українськими землями у складі Російської імперії в кінці XVIII - на початку XX ст. і, зокрема, тій ролі, яку відіграли в історії Наддніпрянщини цього періоду окремі адміністратори. Серед останніх чільне місце належить Михайлу Семеновичу Воронцову, який обіймав посаду новоросійського та бессарабського генерал-губернатора протягом 1823 - 1854 рр. У ґрунтовній статті, присвяченій головним напрямкам діяльності цього урядовця, сучасна дослідниця В.С.Шандра, зокрема, зазначає, що після призначення М.С.Воронцова генерал-губернатором краю "пасивність колишньої адміністрації, що більше спостерігала за стихійним переселенням, змінилась активним втручанням у цей процес, регулюючи його і направляючи на більш інтенсивне господарське освоєння регіону"¹. В літературі неодноразово вказувалося на важливу роль М.С.Воронцова в історії Одеси і захист ним економічних інтересів мешканців міста. "На посаді генерал-губернатора М.С.Воронцов всебічно сприяв розвитку економіки міста і краю і, зокрема, клопотав про продовження термінів дії порто-франко, пільг окремим групам населення Одеси і т.п." -